

International Sanctions and Coping Strategies: A Comparative Study of the Experiences of Iran, Russia, Venezuela, and Cuba (1995–2025)

Parviz Dalirpoor

Assistant Professor, Department of Political
Science, Payame Noor University, Tehran,
Iran

Mohsen Nasresfahani*

Assistant Professor, Islamic Studies
Department, Payame Noor University,
Tehran, Iran

Received: 27/Sep/2025

Accepted: 06/Jan/2026

ISSN:2345-6140

eISSN:2476-6208

Introduction

In recent decades, international sanctions have become one of the most important instruments of foreign policy used by major powers and international institutions. Sanctions not only put pressure on the target country's economy, but also affect social structures, national cohesion, political legitimacy, and even geopolitical orientation. Therefore, examining the responses and coping strategies of states under sanctions is both a scholarly and a practical necessity. In this respect, the present study aimed to examine the factors shaping states'

* Corresponding Author: nasresfahani@pnu.ac.ir

How to Cite: Dalirpoor, P & Nasresfahani, M., (2026), "International Sanctions and Coping Strategies: A Comparative Study of the Experiences of Iran, Russia, Venezuela, and Cuba (1995–2025)", *Political Strategic Studies*, Vol. 28, No. 57, 285-324.

Doi: [10.22054/QPSS.2026.88470.3677](https://doi.org/10.22054/QPSS.2026.88470.3677).

resilience to sanctions, with a particular focus on economic structure, governance quality, and geopolitical context. It relied on a combination of frameworks drawn from international political economy and international law to examine the key variables of governance, diversification, social cohesion, legitimacy, and geopolitical position. The study pursued two hypotheses: (1) states with diversified economies, strong institutions, and support from allies are better able to mitigate the effects of sanctions; and (2) unilateral sanctions imposed without broad international consensus primarily inflict social harm, while governments' ability to mobilize domestic resources largely determines resilience.

Literature Review

Most research on sanctions has focused on single-country case studies, with relatively little comparative analysis. However, there are a few studies in the Persian-language scholarship. For example, in "Comparing Effects of US Sanctions Against Iran and Venezuela During Donald Trump's Presidency and Analyzing Economic Impacts," Avarideh et al. (2023) argued that Venezuela was more vulnerable because of its dependence on oil and its weak institutions. In "A Study of Venezuelan Oil Trade Sanctions Strategies and Policies and Its Comparison With Iranian Strategies," Razavi and Pirani (2021) emphasized counter-sanctions tools in the oil trade, such as swaps and small refineries, while Aghaei et al. (2018) highlighted the importance of market diversification and regional capacities in their article titled "Investigating the Impact of Economic and Trade Sanctions on the Trade Relations Between Iran and Its Major Trading Partner Countries".

Several English-language studies also dealt with the issue. For instance, in *Busted Sanctions: Explaining Why Economic Sanctions Fail*, Early (2015) argued that sanctions often fail because states develop alternative trade networks and alliances. *The Art of Sanctions: A View From the Field* (Nephew, 2017) analyzed sanctions as

negotiation tools that require precise design. In another study titled *Russia's Response to Sanctions: How Western Economic Statecraft Is Reshaping Political Economy in Russia*, Connolly (2018) showed that Russia reduced the impact of sanctions through import substitution and trade diversification. In *Economic Sanctions Reconsidered*, Hufbauer et al. (2007) found that the success of sanctions is limited and highly context-specific. In addition, the report titled *Iran Sanction* (Katzman, 2020) compared Iran, Cuba, and Venezuela, emphasizing the role of political structures and support from allies.

The current study's novelty lies in three main contributions: a systematic comparison of four countries, a focus on coping strategies rather than only economic outcomes, and an interdisciplinary approach that combines political science, international economics, and security studies to provide a more comprehensive understanding of sanctions dynamics.

Materials and Methods

As a comparative inquiry, this study employed most different systems design (MDSD) to examine Iran, Russia, Venezuela, and Cuba under sanctions during the period 1995–2025. The theoretical framework was drawn from international political economy and international law. While the former emphasizes diversification, institutions, and access to alternative markets, the latter highlights legitimacy and international consensus. Relying on official documents and existing literature, the study analyzed institutional capacity, geopolitical context, coping strategies, and sociopolitical impacts, with particular attention to economic diversification, governance quality, and social cohesion.

Results and Discussion

Despite their different contexts, Iran, Russia, Venezuela, and Cuba show notable similarities in their strategies of resistance. Iran has faced oil and financial sanctions; Russia has relied on import

substitution; Venezuela has struggled with a severe economic crisis; and Cuba has endured decades of sanctions. Yet each has followed a distinct path. In all four cases, however, there is clear evidence of efforts to delegitimize unilateral sanctions and to build alternative external relationships. Although the circumstances of confrontation vary, the strategies of resilience and their outcomes reveal important common patterns.

Since the 2000s, Iran has developed a degree of resilience through barter trade, the use of local currencies, and greater reliance on domestic industries. Russia has managed inflation and employment by promoting import substitution, expanding exports to Asia, and strengthening domestic financial networks. Since 2017, Venezuela has adopted measures such as discounted oil sales and the use of digital currency, though with limited success. Cuba, despite declining production and low economic growth, has preserved key human development indicators through social cohesion, tourism, and ties with China and Russia. All four states reject the legitimacy of unilateral sanctions, and Cuba, in particular, submits an annual resolution to the United Nations on the issue. Overall, the evidence suggests that governance quality, economic diversification, and social cohesion are the principal determinants of resilience.

Table 1. *A Comparative View of Positions of Four Countries in Facing International Sanctions*

Criterion	Iran	Russia	Venezuela	Cuba
Start of severe sanctions	2000s and 2010s; Iran's nuclear file	2014 (Crimea) and 2022 (Ukraine)	2017 (political crisis)	Ideological disputes with the U.S. since 1960
Type and scope of sanctions	UN Security Council, U.S., EU; oil, finance, technology	U.S., EU; finance, technology, energy	U.S., EU; oil, financial, individual sanctions	U.S.; trade, finance, investment

Table 1. ...

Criterion	Iran	Russia	Venezuela	Cuba
Main economic dependence	Oil and gas	Oil, gas, metals, agriculture	Oil	Tourism, medical services, and agriculture
Coping strategies	Barter trade, use of local/digital currencies, development of domestic industries, Asian diplomacy	Import substitution, redirecting exports to Asia	Use of intermediaries, discounted oil sales, digital currencies, alliances with partners	Tourism, medical services, expansion of relations with China and Russia
Economic–social consequences	Inflation, currency depreciation, recession, growth of substitute industries	Short-term recession, inflation control, employment preservation	Hyperinflation, shortages of goods, mass migration of citizens	Low growth, chronic shortages, preservation of human development indicators
International legal position	Opposition to unilateral sanctions	Opposition to unilateral sanctions	Opposition to unilateral sanctions	Opposition to unilateral sanctions; annual resolutions proposed at the UN General Assembly

Conclusion

Iran, Russia, Venezuela, and Cuba have each faced sanctions in different contexts, yet they have displayed similar coping patterns. Iran, heavily dependent on oil, experienced inflation and recession but achieved partial resilience through barter trade, the use of local

currencies, and domestic industries. Russia, sanctioned after the annexation of Crimea in 2014 and again following the war in Ukraine in 2022, stabilized inflation and employment through import substitution, expanded exports to Asia, and strengthened domestic financial networks. Venezuela, under sanctions since 2017, has suffered hyperinflation, shortages, and mass migration, while its coping strategies have yielded only limited results. Cuba, under sanctions since 1960, has faced chronic shortages and low growth but has maintained key human development indicators through social cohesion, tourism, medical services, and ties with China and Russia. All four states reject the legitimacy of unilateral sanctions.

The study concludes that resilience to sanctions depends less on material resources than on governance quality, domestic legitimacy, and the capacity to redefine international relationships. Social support policies, investment in technology, and active economic diplomacy can reduce short-term damage while strengthening long-term prospects for reconstruction and growth. Accordingly, the policy recommendation emphasizes the need for economic diversification, stronger institutional capacity, and the design of multilayered strategies for sustainable coping with external pressures.

Keywords: Sanctions, Resilience, Governance Quality, Institutional Capacity, Legitimacy, Geopolitics, International Political Economy

----- فصلنامه علمی پژوهش‌های راهبردی سیاست -----

دوره ۲۸، شماره ۵۷، تابستان ۱۴۰۵، ۳۲۴-۲۸۵

qpss.atu.ac.ir

DOI: [10.22054/QPSS.2024.76266.3324](https://doi.org/10.22054/QPSS.2024.76266.3324)

تحریم‌های بین‌المللی و راهبردهای مقابله: مطالعه مقایسه‌ای تجربه ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا ۱۹۹۵-۲۰۲۵

استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

پرویز دلیرپور

استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

محسن نصرافهانی*

چکیده

این پژوهش به بررسی مقایسه‌ای راهبردهای مقابله با تحریم‌های بین‌المللی در چهار کشور ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا می‌پردازد. موضوع اصلی پژوهش؛ مطالعه مقایسه‌ای تجربه ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا در مقابله با تحریم‌ها است. هدف پژوهش، شناسایی عواملی موثر بر موفقیت یا ناکامی کشورها در کاهش آثار تحریم‌ها و نشان دادن چگونگی تاثیرگذاری ساختار اقتصادی، کیفیت حکمرانی و جایگاه ژئوپلیتیکی بر میزان تاب‌آوری کشورهای تحت تحریم است. روش پژوهش بر پایه توصیف وضعیت کشورها و سپس تحلیل مقایسه‌ای است که از داده‌های اقتصادی، اسناد حقوقی و مطالعات موردی بهره گرفته شده است. یافته‌ها حاکیست سیاست‌های حمایتی اجتماعی، سرمایه‌گذاری در فناوری و دیپلماسی اقتصادی فعال می‌توانند ضمن کاهش آسیب‌های کوتاه‌مدت، ظرفیت بازسازی و رشد بلندمدت را افزایش دهند. نتیجه کلی پژوهش آن که تاب‌آوری در برابر تحریم‌ها بیش از آن که به منابع مادی وابسته باشد، به کیفیت حکمرانی، مشروعیت داخلی و توانایی در بازتعریف روابط بین‌المللی بستگی دارد. بر این اساس، توصیه سیاستی پژوهش بر ضرورت تنوع‌بخشی اقتصادی، تقویت ظرفیت نهادی و طراحی راهبردهای چندلایه برای مقابله پایدار با فشارهای خارجی تأکید دارد.

واژگان کلیدی: تحریم، ایران، روسیه، ونزوئلا، کوبا.

* نویسنده مسئول: nasresfahani@pnu.ac.ir

مقدمه

تحریم‌های بین‌المللی در دهه‌های اخیر به یکی از مهم‌ترین ابزارهای سیاست خارجی قدرت‌های بزرگ و نهادهای بین‌المللی تبدیل شده‌اند. این ابزار با هدف تغییر رفتار سیاسی، امنیتی یا اقتصادی کشور هدف اعمال می‌شود، اما تجربه تاریخی نشان داده است که پیامدهای آن بسیار پیچیده‌تر از اهداف اعلام شده است. تحریم‌ها نه تنها اقتصاد کشور هدف را تحت فشار قرار می‌دهند، بلکه بر ساختارهای اجتماعی، انسجام ملی، مشروعیت سیاسی و حتی جهت‌گیری‌های ژئوپلیتیکی نیز اثر می‌گذارند. از این‌رو بررسی واکنش‌ها و راهبردهای مقابله‌ای کشورها در برابر تحریم‌ها ضرورتی علمی و کاربردی دارد. پرسش بنیادین پژوهش آن است که چه عواملی موجب موفقیت یا ناکامی کشورها در کاهش آثار تحریم‌های اقتصادی می‌شوند و چگونه ساختار اقتصادی، کیفیت حکمرانی و جایگاه ژئوپلیتیکی بر میزان تاب‌آوری اثر می‌گذارند؟

فرضیه‌های پژوهش عبارتند از: نخست، کشورهایی با اقتصاد متنوع‌تر و نهادهای کارآمدتر در کاهش آثار تحریم‌ها موفق‌تر عمل می‌کنند که دسترسی به بازارهای جایگزین و حمایت متحدان بین‌المللی نقش کلیدی در تخفیف فشارها دارد. دوم، تحریم‌های یک‌جانبه به‌ویژه در غیاب اجماع بین‌المللی بیشتر به پیامدهای ناخواسته اجتماعی منجر می‌شوند تا تغییر رفتار سیاسی و کیفیت حکمرانی و توانایی دولت در بسیج منابع داخلی عامل تعیین‌کننده در میزان تاب‌آوری کشورهاست.

اقتصاد سیاسی بین‌الملل بر نقش ساختار اقتصادی، تنوع تولیدی و دسترسی به بازارهای جایگزین در شکل‌دهی به ظرفیت کشورها برای مقابله با فشارهای خارجی تأکید دارد و حقوق بین‌الملل بر مشروعیت و اجماع یا عدم اجماع بین‌المللی در اعمال تحریم‌ها و پیامدهای آن بر روابط دیپلماتیک و انسجام اجتماعی داخلی تمرکز می‌کند. بر این اساس، متغیرهایی چون ظرفیت نهادی و کیفیت حکمرانی، تنوع اقتصادی و منابع جایگزین، انسجام اجتماعی و مشروعیت سیاسی و جایگاه ژئوپلیتیکی و روابط بین‌المللی به‌طور نظام‌مند بررسی می‌شوند.

کانون بررسی در این پژوهش مقایسه تطبیقی چهار کشور مزبور بر اساس میزان تاب‌آوری و مشروعیت داخلی همچنین تاثیر جایگاه ژئوپلیتیکی آنهاست. انتخاب ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا به مثابه مطالعه موردی به دلیل تفاوت‌های چشمگیر در ساختار اقتصادی، ظرفیت نهادی و جایگاه ژئوپلیتیکی آنان است؛ ایران و روسیه با اتکا به منابع انرژی و بازارهای جایگزین توانسته‌اند بخشی از فشارها را مدیریت کنند، کوبا با تمرکز بر انسجام اجتماعی و خدمات عمومی پایه، مسیر متفاوتی پیموده‌اند در حالی که آسیب‌پذیری ونزوئلا به دلیل ضعف در سیاست‌های بازتوزیعی و زیرساختی آسیب‌پذیری بیشتر مشهود بوده است. این مقایسه امکان شناسایی الگوهای مشترک و درس‌آموزی از تفاوت‌ها را فراهم کرده می‌تواند به غنای ادبیات علمی و طراحی سیاست‌های کارآمدتر در آینده یاری رساند.

در این بین، معیار انتخاب این کشورها تجربه مشترک آن‌ها در مواجهه با تحریم‌های گسترده بین‌المللی، اهمیت ژئوپلیتیک و اقتصادی، تنوع راهبردهای مقابله و تأثیرگذاری بر نظام جهانی بوده است که امکان بررسی مقایسه‌ای را کاملاً فراهم می‌سازد. همچنین گزینش بازه زمانی ۱۹۹۵ تا ۲۰۲۵ به این دلیل مناسب به نظر می‌رسد که تحریم‌های اصلی ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا عمدتاً در این دوره شدت یافته و بیشترین آثار اقتصادی-اجتماعی خود را نشان داده‌اند. بدین‌سان امکان مقایسه همزمان و نظام‌مند راهبردهای مقابله فراهم می‌شود، بی‌آنکه گستره تاریخی بیش از حد گسترده شود.

در این پژوهش مفاهیمی چون تاب‌آوری، مشروعیت داخلی و کیفیت حکمرانی به مثابه متغیرهای کلیدی در تحلیل تجربه کشورها در مواجهه با تحریم‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند. تاب‌آوری^۱ به توانایی ساختار اقتصادی و نهادی در کاهش آسیب‌پذیری و مدیریت فشارهای خارجی اشاره دارد و از طریق شاخص‌هایی مانند تنوع اقتصادی، ظرفیت نهادی و میزان اعتماد اجتماعی سنجیده می‌شود (Olsson et al., 2015: 6-8). مشروعیت داخلی^۲ بیانگر میزان پذیرش و حمایت جامعه از حکومت است و می‌توان آن را با شاخص‌هایی چون مشارکت سیاسی، انسجام اجتماعی، سطح رضایت عمومی و

1. Resilience

2. Domestic Legitimacy

رعایت حقوق شهروندی ارزیابی کرد. کیفیت حکمرانی^۱ نیز به کارآمدی و پاسخگویی دولت در مدیریت منابع و ارائه خدمات عمومی مربوط می‌شود و شاخص‌هایی مانند شفافیت، سطح فساد، ثبات نهادی و توانایی در اجرای سیاست‌ها برای سنجش آن به کار می‌رود (Gilley, 2006: 46-49). بدین‌سان این مفاهیم از حالت انتزاعی خارج شده به متغیرهای قابل سنجش تبدیل می‌شوند که امکان مقایسه میان کشورها را فراهم می‌سازد. ترکیب این شاخص‌ها در چارچوب نظری پژوهش، ارتباط میان ساختار اقتصادی، ظرفیت نهادی، انسجام اجتماعی و جایگاه ژئوپلیتیکی را روشن می‌کند و زمینه تحلیل دقیق‌تر موفقیت یا ناکامی کشورها در مقابله با تحریم‌ها را فراهم می‌آورد.

پیشینه و نوآوری پژوهش

از تحریم‌های بین‌المللی به مثابه ابزاری برای اعمال فشار سیاسی و اقتصادی بر دولت‌ها از دهه‌های پایانی قرن بیستم تاکنون به‌طور گسترده بهره گرفته شده است. در ادبیات پژوهشی، مطالعات متعددی به بررسی آثار و پیامدهای تحریم‌ها بر کشورهای هدف پرداخته‌اند، اما بخش قابل توجهی از این آثار به مطالعه موردی یک کشور محدود بوده و کمتر به مقایسه تطبیقی چند کشور با شرایط متفاوت پرداخته شده است.

در حوزه منابع فارسی، آوریده و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با رویکرد مقایسه‌ای، تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران و ونزوئلا را در دوره ریاست جمهوری ترامپ بررسی و نشان داده‌اند که هرچند ماهیت تحریم‌ها در هر دو کشور مشابه بوده، اما شدت آثار اقتصادی در ونزوئلا به دلیل وابستگی شدیدتر به نفت و ضعف ساختارهای اقتصادی بیشتر بوده است (آوریده و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۴۵). رضوی و پیرانی (۱۴۰۰) نیز با تمرکز بر راهبردهای ضدتحریمی در تجارت نفت، به مقایسه ایران و ونزوئلا پرداخته و بر اهمیت ابزارهایی چون سوآپ نفت، بلندینگ و توسعه پالایشگاه‌های کوچک برای کاهش آسیب‌پذیری تأکید کرده‌اند (رضوی و پیرانی، ۱۴۰۰: ۱۲۵). همچنین آقایی و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای بر روابط تجاری ایران با شرکای عمده در شرایط تحریم، به نقش

تنوع بخشی به بازارها و استفاده از ظرفیت های منطقه ای اشاره کرده اند (آقای و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۵).

در منابع انگلیسی، ارلی^۱ در پژوهشی با عنوان «تحریم های شکست خورده: تبیین دلایل ناکامی تحریم های اقتصادی» با بررسی داده های چند دهه، نشان داده است کشورها برای مقابله با تحریم ها از شبکه های تجاری جایگزین و ائتلاف های سیاسی بهره می گیرند و موفقیت این راهبردها به میزان ادغام کشور در اقتصاد جهانی بستگی دارد (Early, 2015).
 ۸۹. نفیو^۲ در کتابی با عنوان «هنر تحریم ها: نگاهی از میدان عمل» با تمرکز بر تجربه ایران، تحریم ها را به عنوان «ابزار مذاکره» تحلیل کرده و بر اهمیت طراحی دقیق و هدفمند آنها برای دستیابی به نتایج سیاسی تأکید کرده است (Nephew, 2017: 143). کانالی در «واکنش روسیه به تحریم ها: چگونه دولت ورزی اقتصادی غرب اقتصاد سیاسی روسیه را دگرگون می کند»، مدعی است این کشور با اتکا به جایگزینی واردات و تنوع بخشی به شرکای تجاری، بخشی از آثار تحریم ها را خنثی کرده است (Connolly, 2018: 211).
 هوباوئر^۳ و همکاران (۲۰۰۷) در اثر کلاسیک خود «بازاندیشی تحریم های اقتصادی»، با تحلیل صدها مورد تحریم، به این نتیجه رسیده اند که موفقیت تحریم ها محدود و وابسته به شرایط خاص است (Hufbauer et al., 2007: 158). همچنین کاتزمن^۴ در گزارشی به کنگره آمریکا با عنوان تحریم های ایران؛ ضمن مرور تحریم های ایران، به مقایسه آن با موارد مشابه در کوبا و ونزوئلا پرداخته و بر نقش ساختار سیاسی و حمایت متحدان در میزان تاب آوری کشورها تأکید کرده است (Katzman, 2020: 12).

بر این اساس نوآوری این مقاله در سه محور اصلی قابل بحث است: نخست، مقایسه تطبیقی چهار کشور ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا در یک مطالعه منسجم که امکان شناسایی الگوهای مشترک و تفاوت های معنادار را فراهم می کند. دوم، تمرکز بر «راهبردهای مقابله» به عنوان متغیر اصلی نه صرفاً پیامدهای اقتصادی و تحلیل آنها در بستر

1. Early
 2. Nephew
 3. Hufbauer
 4. Hufbauer

ساختارهای سیاسی و روابط بین‌الملل هر کشور. سوم، بهره‌گیری از رویکرد بین‌رشته‌ای که یافته‌های علوم سیاسی، اقتصاد بین‌الملل و مطالعات امنیتی را تلفیق می‌کند تا تصویری جامع از پویایی‌های تحریم و مقابله با آن ارائه دهد. این ترکیب می‌تواند هم به غنای نظری ادبیات تحریم بیفزاید و هم برای سیاست‌گذاران در کشورهایی که با تحریم مواجه‌اند، راهنمای عملی فراهم آورد.

چارچوب نظری؛ نظریه‌های اقتصاد سیاسی بین‌الملل و حقوق بین‌الملل

تحریم‌های بین‌المللی را می‌توان در نقطه تلاقی دو حوزه نظری مهم در علوم اجتماعی و حقوقی بررسی کرد: اقتصاد سیاسی بین‌الملل و حقوق بین‌الملل. هر یک از این دو حوزه چارچوبی مفهومی و تحلیلی برای فهم چرایی، چگونگی و پیامدهای تحریم‌ها ارائه می‌دهند.

در حوزه اقتصاد سیاسی بین‌الملل، سه رویکرد اصلی بیشترین کاربرد را دارند. الف- واقع‌گرایی؛ با تأکید بر قدرت و منافع ملی، تحریم‌ها را ابزاری در خدمت سیاست قدرت می‌داند. ابزاری که دولت‌های قدرتمند برای تغییر رفتار بازیگران ضعیف‌تر به کار می‌گیرند. از این منظر، موفقیت یا شکست تحریم‌ها به موازنه قدرت، وابستگی اقتصادی و ظرفیت مقاومت کشور هدف بستگی دارد (Baldwin, 1985: 32). ب- لیبرالیسم؛ با تمرکز بر نهادهای بین‌المللی و وابستگی متقابل اقتصادی، تحریم‌ها را بخشی از رژیم‌های بین‌المللی می‌بیند که از طریق قواعد و هنجارها رفتار دولت‌ها را شکل می‌دهند. این رویکرد بر نقش همکاری چندجانبه و مشروعیت نهادی در افزایش اثربخشی تحریم‌ها تأکید دارد (Keohane & Nye, 2012: 245). در مقابل، پ- ساختارگرایی و به‌ویژه نظریه نظام جهانی والرش‌تاین، تحریم‌ها را در چارچوب روابط مرکز-پیرامون تحلیل کرده و آن‌ها را ابزاری برای حفظ ساختار نابرابر اقتصاد جهانی می‌داند (Gilpin, 2001: 77). در کنار این رویکردهای کلان، نظریه‌های خردتر نیز اهمیت دارند. نظریه «وابستگی متقابل پیچیده» کیوهن و نای مبین آن است که در جهانی با شبکه‌های متراکم اقتصادی، تحریم‌ها می‌توانند هزینه‌هایی برای تحریم‌کننده نیز ایجاد کنند و بنابراین طراحی آن‌ها باید به گونه‌ای باشد که این هزینه‌ها به حداقل برسد (Keohane & Nye, 2012: 251).

همچنین ادبیات «اقتصاد سیاسی تحریم‌ها» که توسط هافباوئر و همکاران توسعه یافته، با تحلیل داده‌های تجربی حاکیست موفقیت تحریم‌ها بیشتر در مواردی محتمل است که اهداف محدود و زمان‌بندی مشخص داشته باشند (Hufbauer et al., 2007: 158).

در حوزه حقوق بین‌الملل، تحریم‌ها ذیل مفاهیمی چون «اقدامات قهری»، «اقدامات متقابل» و «اقدامات تلافی‌جویانه صلح‌آمیز» بررسی می‌شوند. بر اساس منشور ملل متحد، تنها شورای امنیت می‌تواند تحریم‌های الزام‌آور را تحت فصل هفتم اعمال کند (Ruys, 2015: 4). با این حال، بسیاری از تحریم‌ها به صورت یک‌جانبه یا چندجانبه خارج از چارچوب سازمان ملل اعمال می‌شوند که مشروعیت آن‌ها محل بحث است (Šturma, 2024: 15). در حقوق بین‌الملل عرفی، اقدامات متقابل در واکنش به نقض جدی تعهدات بین‌المللی، تحت شرایط خاصی مجاز شمرده می‌شوند، مشروط بر آنکه متناسب باشند و هدف آن‌ها بازگرداندن رعایت قانون باشد نه مجازات (International Law). اقدامات تلافی‌جویانه صلح‌آمیز مانند قطع روابط دیپلماتیک یا محدودیت‌های تجاری غیرالزام‌آور، حتی بدون نقض قبلی نیز می‌توانند اعمال شوند، به شرط آنکه با تعهدات قراردادی مغایرت نداشته باشند (Pellet & Miron, 2013: 3).

بحث نظری مهم در حقوق بین‌الملل، تمایز میان تحریم‌های مشروع و نامشروع است. برخی نویسندگان مانند آلن پله معتقدند تحریم‌های یک‌جانبه خارج از چارچوب شورای امنیت، مگر در قالب اقدامات متقابل مشروع، با اصل عدم مداخله و آزادی تجارت مغایرت دارند (Pellet & Miron, 2013: 6). در مقابل، برخی دیگر استدلال می‌کنند که چنین تحریم‌هایی می‌توانند بر اساس استثنائات امنیتی در معاهدات یا به عنوان ابزار حمایت از حقوق بشر توجیه شوند (Šturma, 2024: 22).

ترکیب دو حوزه نظری تحریم‌ها و حقوق بین‌الملل امکان تحلیلی چندلایه از تحریم‌ها را فراهم می‌کند. از منظر تحریم، می‌توان انگیزه‌ها، هزینه-فایده و پیامدهای اقتصادی-سیاسی تحریم‌ها را بررسی کرد، در حالی که حقوق بین‌الملل چارچوبی برای ارزیابی مشروعیت و محدودیت‌های حقوقی آن‌ها ارائه می‌دهد. این رویکرد ترکیبی به‌ویژه در

مطالعات تطبیقی مانند بررسی تجربه ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا اهمیت دارد؛ زیرا بیانگر آنست که واکنش کشورها به تحریم‌ها نه تنها تابع محاسبات قدرت و اقتصاد، بلکه متأثر از استدلال‌های حقوقی و تلاش برای کسب مشروعیت بین‌المللی نیز هست.

روش تحقیق

این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد تطبیقی و بر اساس «طرح نظام‌های دارای بیشترین تفاوت»^۱ انجام شده است؛ زیرا چهار کشور ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا با وجود تفاوت‌های چشمگیر در ساختار اقتصادی، ظرفیت نهادی و جایگاه ژئوپلیتیکی، تجربه مشترک مواجهه با تحریم‌های گسترده را داشته‌اند. چنین طرحی امکان می‌دهد از رهگذر مقایسه نظام‌مند، عوامل مشترک و شرایط متمایزکننده در میزان تاب‌آوری و کارآمدی راهبردهای مقابله‌ای شناسایی شوند (Collier, 1993: 27; Przeworski & Teune, 1970: 32). واحد تحلیل در این پژوهش «کشور» و داده‌ها از طریق تحلیل اسنادی و مرور نظام‌مند ادبیات گردآوری شده‌اند؛ این داده‌ها شامل اسناد رسمی دولت‌ها، قطعنامه‌ها و گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی، آمارهای اقتصادی از منابعی چون بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول و نیز مطالعات دانشگاهی و گزارش‌های تحلیلی معتبر است (Hufbauer et al., 2007: 158; George & Bennett, 2005: 67).

پرسش‌های پژوهش به ترتیب بر عوامل ساختاری و نهادی، جایگاه ژئوپلیتیکی، شباهت‌ها و تفاوت‌های راهبردی و پیامدهای اجتماعی-سیاسی تحریم‌ها تمرکز دارند. برای پاسخ به پرسش نخست، شاخص‌هایی چون ساختار اقتصادی، وابستگی به منابع طبیعی و ظرفیت نهادی بررسی می‌شود؛ پرسش دوم با تحلیل جایگاه ژئوپلیتیکی و شبکه روابط خارجی کشورها دنبال می‌شود؛ پرسش سوم با مقایسه راهبردهای مقابله‌ای همچون تنوع‌بخشی به بازارها، توسعه فناوری بومی، سازوکارهای مالی جایگزین و دیپلماسی چندجانبه بررسی می‌شود (Early, 2015: 94) و پرسش چهارم با ارزیابی پیامدهای

اقتصادی- اجتماعی و سیاسی تحریم‌ها بر شاخص‌های کلان، رفاه اجتماعی، انسجام داخلی و مشروعیت حکومت‌ها مورد آزمون قرار می‌گیرد.

ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا با وجود تفاوت‌های چشمگیر در ساختار اقتصادی، ظرفیت نهادی و جایگاه ژئوپلیتیکی، تجربه مشترک تحریم‌های گسترده را داشته‌اند. انتخاب این کشورها بر مبنای منطق نظری اقتصاد سیاسی بین‌الملل و حقوق بین‌الملل صورت گرفته است: ایران و روسیه به‌عنوان قدرت‌های انرژی‌محور، ونزوئلا به‌عنوان اقتصاد تک‌محصولی با ضعف نهادی و کوبا به‌عنوان کشوری کوچک با انسجام اجتماعی بالا. برای حفظ انسجام مقایسه، دوره زمانی تحلیل به‌طور دقیق از ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۰ تعریف شده است تا هم تحریم‌های پس از جنگ سرد و هم موج‌های جدید تحریم‌های یک‌جانبه و چندجانبه را پوشش دهد. داده‌ها از طریق تحلیل اسنادی و مرور نظام‌مند ادبیات گردآوری شده‌اند و شامل اسناد رسمی، گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی، آمارهای اقتصادی و مطالعات دانشگاهی معتبر است. بدین‌سان امکان شناسایی عوامل مشترک و متمایزکننده در میزان تاب‌آوری و کارآمدی راهبردهای مقابله‌ای را فراهم خواهد شد.

یافته‌های پژوهش

در این بخش ابتدا مروری بر وضعیت کشورهای ایران، روسیه، کوبا و ونزوئلا برای آشنایی با شرایط خاص هر یک از این کشورها داشته سپس پرسش‌های پژوهش بر اساس هر از یک از موارد به صورت تطبیقی مورد بررسی قرار می‌گیرد:

الف- ایران

تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران عمدتاً از اوایل دهه ۲۰۰۰ و در پی نگرانی‌ها درباره برنامه هسته‌ای این کشور شدت گرفت. شورای امنیت سازمان ملل متحد از سال ۲۰۰۶ چندین قطعنامه الزام‌آور تصویب کرد که محدودیت‌های تسلیحاتی، مالی و فناوری را شامل می‌شد. علاوه بر آن، ایالات متحده و اتحادیه اروپا تحریم‌های یک‌جانبه گسترده‌ای را علیه بخش‌های نفت، گاز، بانکداری و کشتیرانی ایران اعمال کردند (Hufbauer et al., 2007: 158؛ ولدآبادی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰۴). این تحریم‌ها به‌ویژه در سال ۲۰۱۲ با

تحریم بانک مرکزی و محدودیت‌های شدید بر صادرات نفت، فشار اقتصادی بی‌سابقه‌ای ایجاد کرد.

مطالعات تجربی حاکیست تحریم‌های ۲۰۱۱-۲۰۱۲ منجر به کاهش بیش از ۱۵ درصدی تولید ناخالص داخلی واقعی ایران بین سال‌های ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳ شد (Ranjakeshan, 2023: 34). واکنش ایران شامل مجموعه‌ای از راهبردهای مقابله‌ای از جمله تنوع‌بخشی به بازارهای صادراتی (به‌ویژه در آسیا)، استفاده از سازوکارهای تهاتری و ارزهای محلی، توسعه ظرفیت پالایشگاهی داخلی و سرمایه‌گذاری در صنایع جایگزین واردات بود. از منظر حقوق بین‌الملل، ایران همواره مشروعیت تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا و اروپا را زیر سؤال برده و آن‌ها را مغایر با اصول منشور ملل متحد و حقوق بشر دانسته است (Hassani et al., 2025: 45).

ب- روسیه

تحریم‌های گسترده علیه روسیه عمده‌تاً پس از الحاق شبه‌جزیره کریمه در سال ۲۰۱۴ و سپس با شدت بیشتر پس از آغاز جنگ اوکراین در ۲۰۲۲ اعمال شد. این تحریم‌ها شامل محدودیت‌های مالی، مسدودسازی دارایی‌ها، تحریم صادرات فناوری‌های پیشرفته و محدودیت بر صادرات انرژی به اروپا بود (Connolly, 2018: 177). برخلاف ایران، روسیه به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین اقتصادهای جهان و صادرکننده اصلی انرژی، از ظرفیت‌های مالی و ذخایر ارزی قابل توجهی برای مدیریت شوک اولیه برخوردار بود.

بررسی‌های مختلف حاکیست تحریم‌های ۲۰۱۴ اثر منفی فوری بر رشد اقتصادی روسیه داشت، اما این کشور با اجرای سیاست «جایگزینی واردات» در بخش‌های کشاورزی و صنعتی و تغییر مسیر صادرات انرژی به بازارهای آسیایی، بخشی از فشارها را خنثی کرد (Kirkham, 2022: 180). علاوه بر این، روسیه با استفاده از شبکه مالی داخلی (سیستم پیام‌رسان مالی SPFS) و گسترش مبادلات با ارزهای غیردلاری، وابستگی خود را به نظام مالی غرب کاهش داد. از منظر حقوقی، مسکو مشروعیت تحریم‌های یک‌جانبه غرب را رد کرده و آن‌ها را مغایر با قواعد تجارت آزاد و اصل عدم مداخله دانسته است (Hassani et al., 2025: 47).

پ- ونزوئلا

تحریم‌های بین‌المللی علیه ونزوئلا عمدتاً از سال ۲۰۱۷ و در پی بحران سیاسی، اتهامات نقض حقوق بشر و مناقشه بر سر مشروعیت دولت نیکلاس مادورو شدت گرفت. ایالات متحده، اتحادیه اروپا و شماری از کشورهای آمریکای لاتین، مجموعه‌ای از تحریم‌های مالی، نفتی و فردی را اعمال کردند که هدف آن‌ها محدود کردن دسترسی دولت به منابع مالی و صادرات نفت بود (Rodríguez, 2022: 12). این تحریم‌ها در شرایطی اعمال شد که اقتصاد ونزوئلا پیش‌تر به دلیل سقوط قیمت نفت و سوءمدیریت داخلی در رکود عمیق قرار داشت.

بررسی‌های گوناگون حاکیست تحریم‌های نفتی آمریکا در ۲۰۱۹ باعث کاهش شدید تولید و صادرات نفت ونزوئلا شد به طوری که تولید از بیش از ۲ میلیون بشکه در روز در ۲۰۱۷ به کمتر از ۷۰۰ هزار بشکه در ۲۰۲۰ رسید (Monaldi, 2020: 5). این کاهش، درآمد ارزی کشور را به شدت محدود و بحران انسانی را تشدید کرد. راهبردهای مقابله‌ای ونزوئلا شامل تلاش برای فروش نفت به بازارهای غیرغربی (به ویژه چین و هند)، استفاده از شرکت‌های واسطه و معاملات پایاپای و گسترش روابط اقتصادی با متحدانی چون روسیه و ایران بوده است (Corrales, 2020: 88). از منظر حقوق بین‌الملل، دولت مادورو تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا را «غیرقانونی» و مغایر با منشور ملل متحد دانسته و در مجامع بین‌المللی بر اثرات منفی انسانی آن‌ها تأکید کرده است (Sokolshchik, 2024: 7).

ت- کوبا

کوبا یکی از قدیمی‌ترین نمونه‌های کشور تحت تحریم است. تحریم اقتصادی آمریکا علیه کوبا از ۱۹۶۰ آغاز شد و در طول دهه‌ها با قوانین و مقررات جدید تقویت شد، از جمله «قانون هلمز-برتون» در ۱۹۹۶ که تحریم‌ها را جنبه فراسرزمینی بخشید (Pérez-López, 2019: 45). این تحریم‌ها تقریباً تمام جنبه‌های تجارت و سرمایه‌گذاری میان دو کشور را ممنوع کرده و دسترسی کوبا به نظام مالی بین‌المللی را محدود ساخته است.

با وجود این فشار طولانی مدت، کوبا توانسته است با اتکا به حمایت شوروی سابق تا اوایل دهه ۱۹۹۰ و سپس ایجاد روابط اقتصادی با کشورهای آمریکای لاتین، اروپا و اخیراً چین و روسیه، بقای اقتصادی و سیاسی خود را حفظ کند (Feinberg, 2016: 102). در سال‌های اخیر هاوانا بر توسعه گردشگری، صادرات خدمات پزشکی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی در بخش‌های خاص تمرکز کرده است (LeoGrande, 2020: 59). از منظر حقوقی، کوبا هر ساله در مجمع عمومی سازمان ملل قطعنامه‌ای علیه تحریم‌های آمریکا مطرح می‌کند که با اکثریت قاطع تصویب می‌شود، هرچند الزام‌آور نیست (Latouche, 2024: 99).

جدول شماره ۱: جدول مقایسه‌ای شاخص‌های کلان اقتصادی و تحلیل مقایسه‌ای (۱۹۹۰-۲۰۲۴)

کشور	میانگین رشد GDP سالانه (%)	میانگین نرخ تورم (%)	میانگین نرخ تورم	تحلیل مقایسه‌ای	منابع
ایران	نوسان شدید حدود ۲٪؛ رکود در ۲۰۱۲-۲۰۱۵ و ۲۰۱۸-۲۰۲۰؛ رشد محدود پس از ۲۰۲۱	اوج‌گیری تورم بالای ۳۰-۲۰٪؛ تورم بالای ۴۰٪ بین ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۳؛ تورم بالای ۴۵٪ در ۲۰۲۴-۲۰۲۰	۱۰-۱۲٪	رشد متوسط همراه با تورم مزمن و بیکاری بالا؛ وابستگی به نفت و ضعف در تنوع اقتصادی تاب‌آوری را محدود کرده است.	World Bank (2024); IMF DataMapper; Trading Economics
روسیه	رشد منفی ۱۸٪ در دهه ۱۹۹۰؛ بهبود پس از ۲۰۰۰؛ رکود در ۲۰۰۹، ۲۰۲۲ و ۲۰۱۵	تورم بسیار بالا (۱۰-۱۵٪) در دهه ۱۹۹۰؛ کاهش به زیر ۵٪ پس از ۲۰۱۰؛ افزایش دوباره در ۲۰۲۳-۲۰۲۲	۶-۸٪	پس از بحران دهه ۱۹۹۰ توانست ثبات نسبی ایجاد کند؛ تورم مهار و بیکاری کاهش یافت، اما رشد اقتصادی پایین باقی ماند.	World Bank; IMF; Macrotrends

ادامه جدول شماره ۱:

کشور	میانگین رشد GDP سالانه (%)	میانگین نرخ تورم (%)	میانگین نرخ تورم	تحلیل مقایسه‌ای	منابع
ونزوئلا	منفی رشد حدود منفی ۲٪ تا ۲۰۱۲؛ سپس سقوط شدید تا ۲۰۲۰؛ رکود عمیق ادامه‌دار تا ۲۰۲۴	بیش از ۱۰۰۰٪ میانگین در دهه ۲۰۱۰ (اوج‌های چندصد هزار درصدی در ۲۰۱۸-۲۰۱۹؛ تورم بالا ادامه دارد)	۲۰٪-۱۵٪	نمونه بارز ناکامی نهادی؛ فروپاشی اقتصادی، تورم افسارگسیخته و بیکاری بالا نشان‌دهنده ضعف حکمرانی و وابستگی شدید به نفت.	IMF; FocusEconomics; World Bank
کوبا	رشد پایین حدود ۲.۵٪ اما پایدار؛ رکود در دهه ۱۹۹۰؛ کاهش در دوران کرونا و پس از ۲۰۲۱	تورم کنترل‌شده -۵٪؛ افزایش در ۲۰۱۹-۲۰۲۲ به حدود ۱۸٪	۴٪-۳٪	با وجود تحریم‌های طولانی‌مدت، توانسته رشد پایدار و بیکاری پایین حفظ کند؛ انسجام اجتماعی و نظام دولتی نقش مهمی در تاب‌آوری داشته‌اند.	World Bank; UN Data; TrendEconomics

مقایسه مقایسه‌ای و بررسی پرسش‌های پژوهش

تحریم‌های بین‌المللی و یک‌جانبه در دهه‌های اخیر به یکی از ابزارهای اصلی سیاست خارجی قدرت‌های بزرگ بدل شده‌اند. چهار کشور ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا هر یک در بستر تاریخی و ژئوپلیتیکی متفاوت، تجربه مواجهه با این فشارها را داشته‌اند. مقایسه

مقایسه‌ای این کشورها نشانگر آنست که گرچه ماهیت و دامنه تحریم‌ها، ساختار اقتصادی و ظرفیت‌های داخلی آن‌ها متفاوت است، اما در راهبردهای مقابله‌ای و الگوهای مقاومت، نقاط اشتراک قابل توجهی وجود دارد.

الف- پیامدهای سیاسی و اجتماعی تحریم‌ها برای انسجام داخلی و مشروعیت حکومت‌ها

تحریم‌های بین‌المللی و یک‌جانبه، صرف‌نظر از اهداف اعلامی، همواره پیامدهایی فراتر از حوزه اقتصاد کلان دارند و به لایه‌های اجتماعی، فرهنگی و حتی روانی جوامع نفوذ می‌کنند. بررسی مقایسه‌ای ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا بیانگر تفاوت و اختلاف در شدت بروز این پیامدها است که در چند محور اصلی قابل تحلیل هستند:

* تأثیر بر رشد اقتصادی و تولید ملی در ایران، تحریم‌های نفتی و مالی؛ به کاهش شدید درآمدهای ارزی و محدودیت واردات کالاهای سرمایه‌ای انجامید. این امر رشد اقتصادی را در مقاطع مختلف منفی کرد و نوسانات شدید تولید ناخالص داخلی را رقم زد. روسیه پس از تحریم‌های ۲۰۱۴ و به‌ویژه ۲۰۲۲ با رکود کوتاه‌مدت مواجه شد، اما با تغییر مسیر صادرات و جایگزینی واردات، بخشی از افت تولید را جبران کرد. ونزوئلا با وابستگی شدید به نفت پس از تحریم‌های نفتی آمریکا، سقوط بی‌سابقه تولید و درآمد را تجربه کرد. کوبا نیز به دلیل محدودیت‌های مزمن تجاری، رشد اقتصادی پایینی داشته، هرچند توانسته از سقوط آزاد اقتصاد جلوگیری کند.

* تورم و قدرت خرید تحریم‌ها معمولاً با افزایش هزینه واردات و کاهش عرضه کالاهای اساسی همراهند. در ایران کاهش ارزش ریال و محدودیت واردات، تورم مزمن و کاهش قدرت خرید خانوارها را تشدید کرده است. روسیه با وجود افزایش قیمت برخی کالاهای، به دلیل کنترل ارزی و حمایت‌های دولتی، تورم را در سطحی قابل مدیریت نگه داشته است. ونزوئلا نمونه افراطی ابرتورم است که ارزش پول ملی را تقریباً نابود و مبادلات را به سمت دلار یا ارزهای جایگزین سوق داده است. در کوبا کمبود کالا و نظام دوگانه ارزی، فشار بر معیشت مردم را افزایش داده است.

* بیکاری و بازار کار در ایران، رکود ناشی از تحریم‌ها به کاهش فرصت‌های شغلی در بخش‌های وابسته به واردات و صادرات انجامیده است. روسیه با سیاست‌های حمایتی و حفظ صنایع داخلی، از جهش بیکاری جلوگیری کرده است. در ونزوئلا تعطیلی صنایع و کاهش تولید نفت، بیکاری گسترده و مهاجرت نیروی کار را به دنبال داشته است. کوبا با وجود محدودیت‌ها به دلیل ساختار دولتی و اشتغال در بخش خدمات عمومی، نرخ بیکاری رسمی پایینی دارد، هرچند اشتغال پنهان و کم‌بازده بالاست.

* نابرابری و رفاه اجتماعی؛ تحریم‌ها اغلب نابرابری را تشدید می‌کنند زیرا گروه‌های آسیب‌پذیر بیشترین فشار را متحمل می‌شوند. در ایران شکاف طبقاتی با افزایش قیمت‌ها و کاهش دسترسی به خدمات باکیفیت بیشتر شده است. روسیه با استفاده از درآمدهای انرژی و سیاست‌های بازتوزیعی تا حدی از افزایش نابرابری جلوگیری کرده است. در ونزوئلا فروپاشی خدمات عمومی و کاهش درآمد واقعی، فقر گسترده ایجاد کرده است. کوبا با وجود محدودیت منابع، به دلیل اولویت‌دادن به آموزش و بهداشت رایگان، توانسته شاخص‌های انسانی را در سطح نسبتاً مطلوبی حفظ کند.

* مهاجرت و تغییرات جمعیتی فشار اقتصادی و کاهش کیفیت زندگی، موج‌های مهاجرتی را در برخی کشورها تشدید کرده است. ونزوئلا شاهد خروج میلیون‌ها نفر در یک دهه اخیر بوده است. ایران نیز با مهاجرت نیروی کار ماهر مواجه است. کوبا از دهه‌ها پیش با مهاجرت به آمریکا و دیگر کشورها روبه‌رو بوده است. روسیه با وجود تحریم‌ها، مهاجرت گسترده اقتصادی را تجربه نکرده، اما خروج برخی متخصصان فناوری پس از ۲۰۲۲ گزارش شده است.

* پیامدهای روانی و اجتماعی تحریم‌ها می‌توانند احساس بی‌ثباتی، ناامنی اقتصادی و بی‌اعتمادی به آینده را در جامعه تقویت کنند. در عین حال در برخی موارد به شکل‌گیری گفتمان مقاومت و انسجام ملی نیز منجر می‌شوند مانند کوبا و تا حدی روسیه. در ایران این دو اثر به‌طور هم‌زمان دیده می‌شود: همبستگی در برابر فشار خارجی و نارضایتی از مشکلات معیشتی.

روی هم رفته پیامدهای اقتصادی- اجتماعی تحریم‌ها پیچیده و چندلایه‌اند. شدت و جهت این پیامدها به ساختار اقتصادی، ظرفیت نهادی، سیاست‌های حمایتی و بافت اجتماعی هر کشور بستگی دارد. کشورهایی که توانسته‌اند با سیاست‌های بازتوزیعی، تنوع‌بخشی اقتصادی و حفظ خدمات عمومی فشار را تعدیل کنند، آسیب‌پذیری کمتری در شاخص‌های اجتماعی نشان داده‌اند. در مقابل، اقتصادهای تک‌محصولی و دولت‌های با ظرفیت نهادی ضعیف، بیشترین آسیب را متحمل شده‌اند.

تحریم‌ها در این چهار کشور با شدت‌ها و صورت‌بندی‌های متفاوت، به چرخه‌های اقتصادی- اجتماعی مشخصی منتهی شده‌اند: افت تولید، تورم و فرسایش رفاه؛ تغییر الگوهای اشتغال و مهاجرت و بازترکیب دولت رفاه و خدمات عمومی. در ایران موج‌های اصلی تحریم (۲۰۱۲ و ۲۰۱۸) با محدودسازی صادرات نفت، دسترسی به بازارهای مالی بین‌المللی و انتقال فناوری، افت‌های معنادار در رشد و جهش تورمی را رقم زدند؛ کانال‌های اصلی اثرگذاری عبارت بودند از: کاهش درآمد ارزی، محدودیت واردات کالاهای سرمایه‌ای و افزایش نااطمینانی که سرمایه‌گذاری را عقب زد (Kozhanov, 2022: 123-129). پیامد اجتماعی این شوک‌ها، کاهش قدرت خرید، فشار بر طبقات حقوق‌بگیر و تغییر سبد مصرفی خانوارها بود؛ همزمان برخی صنایع جایگزین واردات (دارویی، فولاد، پتروشیمی) رشد نسبی داشتند اما نتوانستند افت کلان را جبران کنند (Hufbauer et al., 2007: 158). در روسیه تحریم‌های ۲۰۱۴ و سپس ۲۰۲۲ ابتدا رکود و تضعیف روبل را در پی داشت، اما استفاده از ذخایر، سیاست‌های محتاطانه مالی و راهبرد جایگزینی واردات به مهار بیکاری و تعدیل تورم کمک کرد؛ تغییر مسیر صادرات انرژی به آسیا و ابزارهای پرداخت غیردلاری، شکاف رفاهی را محدودتر از انتظار نگه داشت، هرچند هزینه زندگی افزایش یافت و برخی کمبودهای فناورانه در صنایع پیچیده پدیدار شد (Connolly, 2018: 177-186). به‌طور موازی، ساختار حمایتی دولت و بازتوزیع بخشی از عایدات انرژی، ضربه به اقشار کم‌درآمد را تخفیف داد، اما نابرابری منطقه‌ای و وابستگی به بخش‌های غیرقابل تحریم‌زدایی (تجهیزات پیشرفته) ملموس‌تر شد (Connolly, 2018: 189-193).

ونزوئلا نمونه افراطی فروپاشی اقتصادی-اجتماعی زیر تحریم‌های نفتی و مالی است: افت تولید نفت به زیر ۷۰۰ هزار بشکه در ۲۰۲۰ و از دست رفتن ارزش پول ملی، ابرتورم، کمبود کالاهای اساسی و مهاجرت میلیونی را رقم زد (Monaldi, 2020: 5; Weisbrot & Sachs, 2019: 2-4). کاهش شدید درآمد ارزی، ظرفیت واردات دارو و غذا را محدود و شاخص‌های سلامت و تغذیه را تخریب کرد؛ بازار کار به سمت اشتغال غیررسمی رانده شد و نابرابری تعمیق یافت (Weisbrot & Sachs, 2019: 7-10). دولت برای دور زدن تحریم‌ها به معاملات پایاپای، واسطه‌ها و تخفیف‌های سنگین نفتی متوسل شد که خود به اتلاف رانت و تعمیق فساد و ریسک‌های حکمرانی دامن زد (Corrales, 2020: 46-49). در کوبا، تحریم طولانی‌مدت آمریکا با محدودسازی مزمن دسترسی به سرمایه و فناوری، سطح رشد بالقوه را پایین نگه داشته، اما دولت با اولویت دادن به بهداشت و آموزش و تنوع‌بخشی محدود (گردشگری، صادرات خدمات پزشکی) توانسته شاخص‌های انسانی را در سطح نسبتاً مناسب حفظ کند؛ هرچند کمبودهای دوره‌ای، صف‌ها و دوگانگی ارزی فشار معیشتی پایداری ایجاد کرده است (Feinberg, 2016: 102-110; LeoGrande, 2020: 60-63). قانون هلمز-برتون و فراسرزمینی‌سازی تحریم‌ها، هزینه‌های تعامل خارجی را بالا برد و حتی در دوره‌های تنش‌زدایی نیز فضای تنفسی اقتصاد را محدود کرد (Pérez-López, 2019: 45-47). پیامد روانی-اجتماعی تحریم‌ها در کوبا و نیز تا حدی در روسیه، تقویت گفتمان «مقاومت» و انسجام نمادین بوده است؛ در ایران این اثر دوگانه است: همگراسازی در برابر فشار خارجی در کنار فرسایش اعتماد به آینده اقتصادی؛ در ونزوئلا، بحران مزمن به تضعیف سرمایه اجتماعی و خروج سرمایه انسانی انجامیده است (Corrales, 2020: 50-52; Kozhanov, 2022: 132-135).

ب- عوامل ساختاری و نهادی موثر در موفقیت یا ناکامی کشورها

تحریم‌های بین‌المللی و یک‌جانبه در دهه‌های اخیر به ابزاری فراگیر در سیاست خارجی قدرت‌های بزرگ تبدیل شده‌اند. کشورهایی که به دلایل سیاسی، امنیتی یا ایدئولوژیک در تقابل با نظم بین‌المللی قرار گرفته‌اند، اغلب با تحریم‌هایی مواجه شده‌اند که هدف

آن‌ها تغییر رفتار دولت، تضعیف ظرفیت اقتصادی یا افزایش فشار داخلی بوده است. ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا چهار نمونه برجسته از کشورهایی هستند که در دوره‌های مختلف با تحریم‌های شدید مواجه شده‌اند. پرسش اصلی این مطالعه آن است که چه عوامل ساختاری و نهادی در موفقیت یا ناکامی این کشورها در مقابله با تحریم‌ها نقش داشته‌اند؟ ایران از اوایل دهه ۲۰۰۰ به دلیل پرونده هسته‌ای و نگرانی‌های منطقه‌ای، هدف تحریم‌های شورای امنیت، ایالات متحده و اتحادیه اروپا قرار گرفت. تحریم‌های نفتی و مالی در سال‌های ۲۰۱۲ و ۲۰۱۸ آثار شدیدی بر اقتصاد ایران گذاشتند، از جمله کاهش صادرات نفت، افت تولید ناخالص داخلی، تورم بالا و کاهش ارزش پول ملی (Kozhanov, 2022). با این حال ایران با توسعه صنایع جایگزین واردات، استفاده از تهاثر و ارزهای محلی و گسترش روابط با چین، هند و روسیه توانست بخشی از فشارها را مدیریت کند. این تجربه حاکیست ظرفیت نهادی در هدایت منابع به سمت خودکفایی و تنوع‌بخشی تجاری، عاملی کلیدی در کاهش آسیب‌پذیری بوده است.

روسیه پس از الحاق کریمه در ۲۰۱۴ و به‌ویژه پس از آغاز جنگ اوکراین در ۲۰۲۲ با تحریم‌های گسترده غرب مواجه شد. این تحریم‌ها شامل محدودیت‌های مالی، فناوری و صادرات انرژی بودند. روسیه با استفاده از ذخایر ارزی، توسعه سیستم مالی داخلی (SPFS)، جایگزینی واردات در بخش کشاورزی و صنعتی و تغییر مسیر صادرات انرژی به آسیا توانست رکود اولیه را کنترل کرده و از جهش بیکاری جلوگیری کند (Connolly, 2018). ساختار اقتصادی بزرگ‌تر و متنوع‌تر روسیه، همراه با ظرفیت نهادی در مدیریت ذخایر و اجرای سیاست‌های جایگزینی، تاب‌آوری این کشور را در برابر تحریم‌ها افزایش داد.

ونزوئلا از ۲۰۱۷ به دلیل بحران سیاسی و اتهامات نقض حقوق بشر با تحریم‌های نفتی و مالی آمریکا و اروپا روبه‌رو شد. این تحریم‌ها در شرایطی اعمال شدند که اقتصاد ونزوئلا پیش‌تر به دلیل سقوط قیمت نفت و سوءمدیریت داخلی در رکود عمیق قرار داشت. تحریم‌ها باعث سقوط تولید نفت، ابرتورم، کمبود کالاهای اساسی و مهاجرت میلیونی شدند (Weisbrot & Sachs, 2019). دولت مادورو برای مقابله با تحریم‌ها به فروش

نفت از طریق واسطه‌ها، تخفیف‌های سنگین، ارزهای دیجیتال و روابط با روسیه و ایران متوسل شد، اما ضعف نهادی، فساد گسترده و وابستگی شدید به نفت مانع اثربخشی این راهبردها شد (Corrales, 2020). این تجربه ثابت می‌کند اقتصاد تک‌محصولی و ضعف حکمرانی، آسیب‌پذیری کشور را در برابر تحریم‌ها به شدت افزایش می‌دهد.

کوبا از سال ۱۹۶۰ تحت تحریم اقتصادی آمریکا قرار دارد. این تحریم‌ها در طول دهه‌ها با قوانینی مانند قانون هلمز-برتون تقویت شده‌اند و تقریباً تمام روابط تجاری و مالی با ایالات متحده را مسدود کرده‌اند. با وجود این فشار طولانی‌مدت، کوبا با اتکا به حمایت شوروی سابق سپس روابط با چین، روسیه و کشورهای آمریکای لاتین و توسعه گردشگری و صادرات خدمات پزشکی توانسته بقای اقتصادی و اجتماعی خود را حفظ کند (Feinberg, 2016). شاخص‌های آموزش و بهداشت در کوبا در سطح نسبتاً بالایی باقی مانده‌اند، هرچند کمبودهای مزمن و دوگانگی ارزی فشار معیشتی پایداری ایجاد کرده‌اند (LeoGrande, 202). این ثابت می‌کند سرمایه‌گذاری نهادی در خدمات عمومی و انسجام اجتماعی می‌تواند بخشی از هزینه‌های تحریم را جذب کند.

از منظر اقتصاد سیاسی بین‌الملل، هر چهار کشور نمونه‌هایی از مقاومت در برابر فشار اقتصادی هستند که با استفاده از منابع داخلی، تنوع بخشی به روابط خارجی و ابزارهای مالی جایگزین، تلاش کرده‌اند آثار تحریم‌ها را کاهش دهند. با این حال تفاوت در اندازه اقتصاد، سطح وابستگی به یک بخش خاص (مانند نفت)، ظرفیت نهادی و دسترسی به بازارهای جایگزین بر میزان موفقیت این راهبردها اثرگذار بوده است. روسیه با اقتصاد بزرگ‌تر و ذخایر ارزی توانست فشارها را بهتر مدیریت کند؛ ایران با ظرفیت‌های متوسط نهادی در میانه طیف قرار گرفت؛ کوبا با اتکای نهادی به خدمات عمومی بخشی از هزینه اجتماعی را جذب کرد و ونزوئلا به دلیل ضعف نهادی و وابستگی شدید به نفت بیشترین آسیب‌پذیری را نشان داد (Connolly, 2018: 181–186; Feinberg, 2016: 108).

از منظر حقوق بین‌الملل، هر چهار کشور مشروعیت تحریم‌های یک‌جانبه را زیر سؤال برده‌اند. ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا در مجامع بین‌المللی بر مغایرت این تحریم‌ها با منشور ملل متحد، اصل عدم مداخله و حقوق بشر تأکید کرده‌اند.

جمع‌بندی این مطالعه مقایسه‌ای بیانگر آنست که شدت و جهت پیامدهای اقتصادی-اجتماعی تحریم‌ها تابع سه محور اصلی است: نخست، ساختار و تنوع اقتصاد؛ اقتصاد بزرگ‌تر و متنوع‌تر روسیه در برابر شوک تاب‌آورتر از اقتصاد نفت‌محور ونزوئلا بود؛ ایران در میانه طیف قرار گرفت و کوبا با اتکال نهادی به خدمات عمومی بخشی از هزینه اجتماعی را جذب کرد. دوم، دسترسی به بازارها و مسیرهای جایگزین؛ پیوندهای انرژی روسیه با آسیا و شبکه‌های تهاتری ایران در قیاس با محدودیت فنی-مالی ونزوئلا و محدودیت فراسرزمینی کوبا، امکان تخفیف شوک را بیشتر فراهم کردند (Monaldi, 2020: 5; Pérez-López, 2019: 46-47). سوم، ظرفیت نهادی و سیاست‌های بازتوزیعی؛ مدیریت ذخایر، کنترل تورم و حمایت‌های معیشتی می‌تواند کانال‌های انتقال تحریم به رفاه را کُند کند. شواهد مقایسه‌ای مبین آنست که تحریم‌ها وقتی با اهداف محدود و طراحی دقیق همراه نیستند، بیشتر به پیامدهای ناخواسته اجتماعی می‌انجامد تا تغییر رفتار سیاسی (Hufbauer et al., 2007: 158).

در نهایت، تحریم‌ها به مثابه «شوک رفاهی» عمل می‌کنند. کشورها با ترکیبی از تنوع بخشی خارجی، جایگزینی واردات، ابزارهای مالی جایگزین و سپرهای رفاهی می‌توانند شدت این شوک را کم یا زیاد کنند. جایی که اقتصاد تک‌محصولی، ظرفیت نهادی ضعیف و انزوای مالی همزمان شوند، پیامدهای اجتماعی سنگین‌تر و ماندگارتر خواهد بود (Weisbrot & Sachs, 2019: 7-10; Kozhanov, 2022: 133-140).

جدول شماره ۲- جدول مقایسه‌ای موقعیت چهار کشور در مواجهه با تحریم‌های بین‌المللی

معیار / کشور	ایران	روسیه	ونزوئلا	کوبا
آغاز تحریم‌های شدید	دهه ۲۰۰۰ و ۲۰۱۰؛ پرونده هسته‌ای ایران	۲۰۱۴ (کریمه) و ۲۰۲۲ (اوکراین)	۲۰۱۷ (بحران سیاسی)	اختلافات ایدئولوژیک با آمریکا از ۱۹۶۰
نوع و دامنه تحریم‌ها	شورای امنیت، آمریکا، اروپا؛ نفت، مالی و فناوری تخفیف عمده به خریداران نفت	آمریکا، اروپا؛ مالی، فناوری، انرژی	آمریکا، اروپا؛ نفت، مالی مسئولان بلندپایه و افراد ذی‌نفوذ فردی	آمریکا، تجارت، مالی و سرمایه‌گذاری
وابستگی اقتصادی اصلی	نفت و گاز	نفت، گاز، فلزات، کشاورزی	نفت	خدمات (گردشگری، پزشکی) و کشاورزی
راهبردهای مقابله‌ای	تهاتر، ارز محلی- دیجیتال، توسعه صنایع داخلی، دیپلماسی آسیایی، تخفیف عمده به خریداران نفت	جایگزینی واردات، صادرات به آسیا	واسطه‌ها، تخفیف نفت، ارز دیجیتال، روابط با متحدان	گردشگری، خدمات پزشکی، گسترش روابط با چین و روسیه
پیامدهای اقتصادی- اجتماعی	تورم، کاهش ارزش پول، رکود، رشد صنایع جایگزین	رکود کوتاه مدت، کنترل تورم، حفظ اشتغال	ابرتورم، کمبود کالا، مهاجرت میلیونی شهروندان	رشد پایین، کمبود مزمن، حفظ شاخصهای انسانی
موضع حقوقی بین‌المللی	مخالفت با تحریم‌های یک جانبه	مخالفت با تحریم‌های یک جانبه	مخالفت با تحریم‌های یک جانبه	مخالفت با تحریم‌های یک جانبه، پیشنهاد صدور قطعنامه‌های سالانه در سازمان ملل

منبع: نویسندگان (۱۴۰۴)

پ- جایگاه ژئوپلیتیکی و روابط بین‌المللی موثر بر میزان تاب‌آوری کشورها در برابر تحریم

با بررسی تطبیقی ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا می‌توان دریافت که میزان موفقیت یا ناکامی هر کشور در کاهش آثار تحریم‌ها، حاصل برهم‌کنش مجموعه‌ای از عوامل ساختاری، اقتصادی، سیاسی و دیپلماتیک است. این عوامل نه تنها شدت و دامنه اثرگذاری تحریم‌ها را تعیین می‌کنند، بلکه مسیر و کیفیت راهبردهای مقابله‌ای را نیز شکل می‌دهند.

۱- اندازه و تنوع اقتصاد یکی از مهم‌ترین متغیرها، اندازه اقتصاد و میزان تنوع‌بخشی آن است (Oryani, 2024: 24). روسیه با اقتصادی بزرگ‌تر و متنوع‌تر نسبت به ایران و ونزوئلا، توانسته است انعطاف‌پذیری بیشتری در برابر شوک‌های تحریمی نشان دهد. وجود بخش‌های قدرتمند کشاورزی، صنعتی و معدنی در کنار انرژی، امکان جبران بخشی از درآمدهای ازدست‌رفته را فراهم کرده است. در مقابل، ونزوئلا به شدت به نفت وابسته است و تحریم‌های نفتی، ستون فقرات اقتصاد آن را هدف قرار داده‌اند. ایران نیز با وجود وابستگی بالا به نفت، در برخی صنایع داخلی مانند پتروشیمی، فولاد و صنایع دفاعی توانسته ظرفیت‌های جایگزین ایجاد کند. کوبا با اقتصادی کوچک‌تر اما متنوع‌تر، از طریق گردشگری و صادرات خدمات پزشکی، بخشی از فشار را تعدیل کرده است.

۲- دسترسی به بازارها و مسیرهای جایگزین توانایی یافتن بازارهای جدید و مسیرهای جایگزین برای صادرات، عامل کلیدی دیگر است (Korhonen et al., 2018). BOFIT Policy Brief-online). ایران و روسیه با بهره‌گیری از روابط با چین، هند و سایر کشورهای آسیایی، بخشی از صادرات انرژی خود را حفظ کرده‌اند. روسیه به‌ویژه پس از ۲۰۲۲، صادرات نفت و گاز به آسیا را به سرعت افزایش داد. کوبا با وجود محدودیت‌ها، روابط اقتصادی خود را با اروپا، آمریکای لاتین و برخی کشورهای آسیایی گسترش داده است.

۳- حمایت متحدان و ائتلاف‌های سیاسی - اقتصادی: حمایت متحدان بین‌المللی می‌تواند نقش مهمی در کاهش آثار تحریم‌ها داشته باشد (Yang, 2025: 25). کوبا در دوران جنگ سرد از حمایت گسترده شوروی برخوردار بود و امروز نیز روابط نزدیکی با چین و

روسیه دارد. روسیه و ایران نیز از همکاری‌های اقتصادی و سیاسی با چین، هند و برخی کشورهای منطقه بهره می‌برند. ونزوئلا از حمایت محدود روسیه، چین و ایران برخوردار است، اما این حمایت‌ها به دلیل محدودیت ظرفیت طرف مقابل، نتوانسته‌اند به طور کامل فشار تحریم‌ها را جبران کنند.

۴- ظرفیت نهادی و مدیریتی توانایی دولت در مدیریت منابع، اجرای سیاست‌های جایگزینی واردات، کنترل تورم و حفظ ثبات اجتماعی، عامل تعیین‌کننده‌ای در موفقیت مقابله با تحریم‌هاست (Burlone, 2002: 29-31). روسیه با استفاده از ذخایر ارزی و سیاست‌های مالی محتاطانه، شوک اولیه تحریم‌ها را مدیریت کرد. ایران نیز با وجود فشارها توانسته برخی شاخص‌های کلان را تثبیت کند، هرچند تورم بالا و کاهش ارزش پول ملی همچنان چالش‌برانگیز است. در ونزوئلا، ضعف نهادی و فساد گسترده، کارآمدی سیاست‌های مقابله‌ای را کاهش داده و بحران اقتصادی و انسانی را تشدید کرده است. کوبا با وجود محدودیت منابع، به دلیل انسجام نهادی و اولویت دادن به خدمات اجتماعی، توانسته شاخص‌های آموزش و بهداشت را در سطح بالایی حفظ کند.

۵- مشروعیت داخلی و انسجام اجتماعی: مشروعیت سیاسی و انسجام اجتماعی می‌تواند توان مقاومت کشور در برابر فشار خارجی را افزایش دهد (Grauvogel & Soest, 2014: 639). در کوبا روایت مقاومت در برابر «محاصره اقتصادی» بخشی از هویت ملی شده و به انسجام داخلی کمک کرده است. در روسیه نیز تحریم‌ها تا حدی به تقویت گفت‌وگو ملی گرایانه انجامیده است. در ایران، تحریم‌ها همزمان با ایجاد همبستگی در برابر فشار خارجی، نارضایتی‌هایی ناشی از مشکلات اقتصادی ایجاد کرده‌اند. در ونزوئلا بحران اقتصادی و سیاسی، انسجام داخلی را تضعیف کرده و مهاجرت گسترده را رقم زده است.

۶- نوآوری و سازگاری اقتصادی توانایی نوآوری در ابزارهای مالی، تجاری و فناورانه، عامل مهمی در کاهش آثار تحریم‌هاست (Sagiroglu, 2024: 107-114). روسیه با توسعه سیستم مالی داخلی و استفاده از ارزهای غیردلاری، وابستگی به نظام مالی غرب را کاهش داده است. ایران از تهاتر و ارزهای محلی استفاده کرده و در برخی فناوری‌ها به

خودکفایی نسبی رسیده است. کوبا و ونزوئلا نیز تلاش‌هایی در این زمینه داشته‌اند، اما محدودیت منابع و فناوری، دامنه این نوآوری‌ها را محدود کرده است. روی هم‌رفته ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا هر یک مسیر خاصی را در مواجهه با تحریم‌ها پیموده‌اند، اما در عین حال الگوهای مشترکی مانند تلاش برای تنوع‌بخشی به روابط خارجی، توسعه ظرفیت‌های داخلی و استفاده از ابزارهای حقوقی و دیپلماتیک برای تضعیف مشروعیت تحریم‌ها دیده می‌شود. تفاوت در نتایج این راهبردها اهمیت عوامل ساختاری، منابع قدرت و موقعیت ژئوپلیتیک را برجسته می‌کند. این مقایسه نشان داد تحریم‌ها به‌ویژه در بلندمدت، نه تنها ابزار فشار اقتصادی بلکه محرکی برای تغییرات ساختاری و بازتعریف روابط بین‌المللی کشورها هستند.

ت- شباهت‌ها و تفاوت‌ها میان راهبردی چهار کشور در مواجهه با تحریم‌ها

تحریم‌های بین‌المللی و یک‌جانبه در دهه‌های اخیر به یکی از مهم‌ترین ابزارهای فشار سیاسی و اقتصادی تبدیل شده‌اند و کشورهایی چون ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا هر یک با اتخاذ مجموعه‌ای از راهبردهای مشابه و متفاوت کوشیده‌اند آثار این فشارها را کاهش دهند. بررسی مقایسه‌ای این چهار تجربه مبین آنست که اگرچه زمینه‌های تاریخی و ساختاری آن‌ها متفاوت است، اما در برخی حوزه‌ها همگرایی آشکاری در سیاست‌های مقابله‌ای وجود دارد. نخستین حوزه مشترک، تنوع‌بخشی به بازارها و شرکای تجاری است. ایران و روسیه با گسترش روابط اقتصادی با چین، هند و سایر کشورهای آسیایی توانسته‌اند مسیرهای جایگزین برای صادرات انرژی ایجاد کنند و بخشی از وابستگی خود به بازارهای غربی را کاهش دهند (درخشان و طغیانی، ۱۴۹۳: ۱۲۴). ونزوئلا نیز تلاش کرده نفت خود را به چین و هند بفروشد، اما به دلیل محدودیت‌های فنی، مالی و ضعف زیرساختی، موفقیت آن محدود بوده است. کوبا نیز با توسعه روابط اقتصادی با اروپا، آمریکای لاتین، چین و روسیه کوشیده است دامنه تعاملات خارجی خود را گسترش دهد و از انزوای کامل بگریزد.

وجه دوم شباهت، توسعه ظرفیت‌های داخلی و سیاست جایگزینی واردات است. روسیه پس از تحریم‌های ۲۰۱۴ به‌ویژه در بخش کشاورزی و صنایع غذایی سیاست جایگزینی

واردات را به طور جدی دنبال کرد و توانست بخشی از نیازهای داخلی را از طریق تولید بومی تأمین کند. ایران نیز در صنایع دفاعی، دارویی و برخی فناوری‌های حساس به خودکفایی نسبی دست یافت و این امر به کاهش وابستگی به واردات کمک کرد. کوبا با تمرکز بر کشاورزی و صنایع سبک، تلاش کرده است وابستگی خود به واردات کالاهای اساسی را کاهش دهد. در مقابل، ونزوئلا به دلیل بحران ساختاری اقتصاد و وابستگی شدید به نفت، کمتر توانسته است در این حوزه موفق باشد و همین امر یکی از نقاط ضعف اصلی آن در برابر تحریم‌ها بوده است.

در حوزه سازوکارهای مالی جایگزین نیز شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دیده می‌شود. روسیه با ایجاد سیستم پیام‌رسان مالی داخلی (SPFS) و گسترش مبادلات با ارزهای غیردلاری کوشیده است وابستگی خود را به نظام مالی غرب کاهش دهد. ایران نیز از تهاوت و استفاده از ارزهای محلی در تجارت خارجی بهره برده است تا محدودیت‌های ناشی از تحریم‌های بانکی را دور بزند. ونزوئلا به دلیل محدودیت‌های شدید مالی و بانکی، به استفاده از شرکت‌های واسطه و حتی ارزهای دیجیتال روی آورده است. کوبا نیز با وجود محدودیت‌های گسترده، از روابط مالی غیرمستقیم و حمایت متحدان برای تداوم مبادلات استفاده کرده است.

چهارمین حوزه، دیپلماسی چندجانبه و حقوقی است. هر چهار کشور مشروعیت تحریم‌های یک‌جانبه را زیر سؤال برده و آن‌ها را مغایر با منشور ملل متحد و اصول حقوق بشر دانسته‌اند. ایران و روسیه بارها در مجامع بین‌المللی بر غیرقانونی بودن تحریم‌ها تأکید کرده‌اند. ونزوئلا نیز تحریم‌های آمریکا را عامل تشدید بحران انسانی معرفی کرده است.

نتیجه‌گیری

در یک جمع‌بندی مقایسه‌ای مبتنی بر سه رویکرد واقع‌گرایی، لیبرالیسم و ساختارگرایی، می‌توان الگوی مشترک کارکرد تحریم‌ها و نیز راهبردهای مقابله را در تجربه چهار کشور ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا استخراج کرد.

از منظر واقع‌گرایی، تحریم‌ها ابزار اعمال قدرتند و بازیگران قدرتمند برای تغییر رفتار دولت‌های مقاوم به کار می‌گیرند. در هر چهار کشور، شدت فشار به نسبت وابستگی

اقتصادی و توان مقاومت تعیین شده است. روسیه با عمق راهبردی، ظرفیت صنعتی و ائتلاف‌های ژئوپلیتیک توانست بخشی از آثار تحریم‌ها را خنثی کند. ایران نیز با شبکه‌های منطقه‌ای، ظرفیت انرژی و سازگاری فناورانه، الگوهای مقاومت بلندمدت ایجاد کرده است. در مقابل، ونزوئلا و کوبا به دلیل وابستگی شدید به صادرات محدود (نفت و نیشکر) و نداشتن وزن ژئوپلیتیک کافی، آسیب‌پذیرتر بوده‌اند. نتیجه رویکرد واقع‌گرایی این است که موفقیت تحریم‌ها تابع ساختار قدرت و توان مانور است، نه صرف ابزارهای اقتصادی. رویکرد لیبرالیسم مبتنی بر تحلیل نهادها، همکاری و مشروعیت بین‌المللی است. تحریم‌های چندجانبه شورای امنیت کارایی بیشتری داشته‌اند، در حالی که تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا مشروعیت کمتری داشته و انگیزه کشورها را برای دور زدن آن‌ها افزایش داده است. تجربه ایران و کوبا حاکیست شکاف در اجماع بین‌المللی امکان ایجاد مسیرهای تجاری جایگزین و مدیریت هزینه‌ها را فراهم می‌کند. روسیه نیز با پیوستن به ترتیبات مالی و بانکی غیرغربی توانست بخشی از فشارهای نهادینه‌شده را دور بزند. پس هرچه اجماع بین‌المللی کمتر باشد، اثربخشی تحریم‌ها محدودتر می‌شود.

در رویکرد ساختارگرایی، تحریم‌ها سازوکاری برای حفظ نظم مرکز-پیرامون تلقی می‌شوند. کوبا و ونزوئلا نمونه کلاسیک کشورهایی هستند که تحت فشار نظام اقتصادی جهانی در موقعیت پیرامون باقی مانده‌اند. تحریم‌ها مانع تنوع بخشی اقتصادی و ادغام برابر در اقتصاد جهانی شده و چرخه وابستگی را تقویت کرده‌اند. در ایران و روسیه نیز تحریم‌ها باعث تقویت اقتصاد رانتی، تقویت نقش دولت در اقتصاد و ضعف بخش خصوصی شده‌اند؛ سازوکاری که عملاً «پیرامونی سازی نسبی» را تشدید می‌کند.

پیشنهادهای سیاست‌گذاری برای ایران

* تنوع بخشی اقتصادی پایدار

کاهش اتکای بودجه و تجارت خارجی به یک یا دو کالای اصلی (نفت، گاز، مواد خام) از طریق توسعه صنایع میان‌دستی و بالادستی، حمایت هدفمند از صادرات غیرنفتی و

تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان. این راهبرد، تاب‌آوری کشور در برابر تکان‌های تحریمی را افزایش می‌دهد.

❖ دیپلماسی چندجانبه‌پویا

گسترش روابط با سازمان‌های منطقه‌ای، قدرت‌های نوظهور و نهادهای مالی غیرغربی به‌منظور کاستن از اجماع بین‌المللی علیه کشور، ایجاد ائتلاف‌های موضوعی (انرژی، حمل‌ونقل، فناوری) ظرفیت چانه‌زنی را بالا برده و مسیرهای تجاری جایگزین ایجاد می‌کند.

❖ حکمرانی شفاف ضد رانت

کاهش انحصار، ساماندهی یارانه‌های پنهان، اصلاح نظام قیمت‌گذاری و ایجاد سامانه‌های شفافیت مالی برای جلوگیری از گسترش اقتصاد رانتی ناشی از تحریم‌ها از دیگر اهداف به‌شمار می‌رود. دست‌یازیدن به چنین اصلاحاتی موجب افزایش کارایی داخلی و جلوگیری از انحراف منابع در شرایط فشار خارجی می‌شود.

❖ تاب‌آوری مالی ارزی

اقداماتی نظیر تنوع‌بخشی ذخایر ارزی، توسعه پیمان‌های پولی دوجانبه، استفاده از ارزهای محلی، ایجاد سامانه‌های پرداخت مستقل و کاهش وابستگی به دلار موجب کاهش آسیب‌پذیری کشور در برابر محدودیت‌های بانکی و ارزی می‌شود.

❖ بومی‌سازی فناوری حساس

سرمایه‌گذاری هدفمند در عرصه فناوری‌های راهبردی (زنجیره نیمه‌هادی، صنایع انرژی، تجهیزات پیشرفته، بیوتکنولوژی) به‌منظور کاهش وابستگی به واردات اقلام تحریمی، ایجاد اکوسیستم تحقیق و توسعه و مشارکت‌های فناورانه با کشورهای غیرتحریم‌کننده ضروری می‌باشد.

* اصلاح نظام بودجه‌ریزی

کاهش کسری بودجه ساختاری، ایجاد انضباط مالی، اصلاح نظام مالیاتی و تقویت پایه‌های جدید درآمدی. کشورهایی که بودجه پایدارتر دارند، در برابر شوک‌های تحریمی کم‌هزینه‌تر مقاومت می‌کنند.

* دیپلماسی اقتصادی فناورانه

تمرکز بر همکاری‌های فناورانه با آسیای شرقی، اروپا (در حوزه‌های غیرتحریمی) و آمریکای لاتین؛ استفاده از ظرفیت بازارهای نوظهور برای انتقال دانش، جذب سرمایه و دور زدن محدودیت‌های تجاری، باید در کانون اقدامات دیپلماتیک اقتصادی و فن‌آورانه قرار گیرد.

* همگرایی منطقه‌ای هدفمند

تقویت کریدورهای حمل‌ونقل، انرژی و تجارت با همسایگان، توسعه مناطق آزاد، تسهیل ورود شرکت‌های منطقه‌ای. تجربه ایران و روسیه حاکیست که عمق ارتباطات منطقه‌ای هزینه تحریم‌ها را به‌طور قابل توجهی کاهش می‌دهد.

* افزایش کارآمدی زنجیره تأمین

به منظور کاهش ریسک توقف تولید در صنایع کلید ضروری است مقررات داخلی اصلاح گردیده موانع تجاری برای تسهیل واردات کالاهای واسطه‌ای ضروری و افزایش انعطاف‌پذیری زنجیره تأمین حذف یا کاهش یابند.

* تقویت سرمایه اجتماعی اقتصادی

ثبات تصمیم‌گیری، مشارکت دادن بخش خصوصی و ارائه تصویر مشخص از مسیر اقتصادی کشور موجب افزایش اعتماد عمومی در جامعه نسبت به دولت و تقویت رابطه دولت و جامعه خواهد شد که پیامد منطقی آن کاهش التهاب‌های بازار و افزایش قابلیت مدیریت پیامدهای تحریم خواهد بود.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Parviz Dalirpoor

<https://orcid.org/0000-0002-0701-6457>

Mohsen Nasresfahani

<https://orcid.org/0000-0001-5268-0480>

منابع

- آقایی، مجید، رضاقلی زاده، مهدیه و محمدرضایی، مجید، (۱۳۹۷)، «بررسی تأثیر تحریم‌های اقتصادی و تجاری بر روابط تجاری ایران و کشورهای شریک عمده تجاری»، *مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی (مطالعات راهبردی جهانی شدن)*، دوره ۸، شماره ۲۸.
- آوریده، مالک، باقری دولت‌آبادی، علی، حسینی، سیدعقیل و دهبانی پور، رضا، (۱۴۰۲)، «مقایسه تأثیر تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران و ونزوئلا در دوره ریاست‌جمهوری دونالد ترامپ»، *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، دوره ۶، شماره ۱، doi: 321-353. 10.22126/ipes.2023.8714.1542.
- رضوی، سید عبدالله و پیرانی، شهره، (۱۴۰۰)، «بررسی راهبردها و سیاست‌های ضدتحریمی تجارت نفت ونزوئلا و مقایسه آن با راهبردهای ایران»، *فصلنامه علمی راهبرد اقتصادی*، دوره ۸، شماره ۲۹.
- ولدآبادی، محمد مجتبی، غلام‌نیا، هادی و حضرتی رازلیقی، محمدامین، (۱۴۰۴)، «سناریوهای واردات گاز از روسیه در چارچوب دیپلماسی انرژی»، *فصلنامه علمی راهبرد*، دوره ۱، شماره ۹۷، doi:10.22034/rahbord.2025.496371.1764.
- درخشان، مرتضی و طغیانی، مهدی، (۱۳۹۳)، «تحلیل عوامل تأثیرگذاری تحریم‌های اقتصادی بر ایران و راهکارهای مقابله با آن»، *فصلنامه علمی راهبرد*، دوره ۴، شماره ۲۳، doi:20.1001.1.10283102.1393.23.4.3.5.

References

- Baldwin, D. A, (1985), *Economic Statecraft*, Princeton: Princeton University Press.

- Collier, D, (1993), "The Comparative Method", In A. W. Finifter (Ed.), *Political Science: The State of the Discipline II*, NY: American Political Science Association.
- Burlone, J. L. B, (2002), "Economic Sanctions: The Institutional Factor", *Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d'études du développement*, Vol. 23, No. 1.
- Connolly, R, (2018), *Russia's Response to Sanctions: How Western Economic Statecraft is Reshaping Political Economy in Russia*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Corrales, J, (2020), "Authoritarian Survival: Why Maduro Hasn't Fallen", *Journal of Democracy*, Vol. 31, No. 3.
- Early, B. R, (2015), *Busted Sanctions: Explaining Why Economic Sanctions Fail*, Stanford: Stanford University Press.
- Feinberg, R. E, (2016), *Open for Business: Building the New Cuban Economy*, Brookings Institution Press.
- FocusEconomics, (2023), "Venezuela Economic Outlook", Retrieved from <https://www.hklaw.com/media/files/insights/publications/2023/08/venezuelaeconomicoutlooken.pdf?la=en&rev=8b48e6dfc6fc465696712c2fb8cd0ce5>.
- George, A. L & Bennett, A, (2005), *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: MIT Press.
- Gilley, B, (2006), "The Determinants of State Legitimacy: Results for 72 Countries", *International Political Science Review*, Vol. 27, No. 1.
- Gilpin, R, (2001), *Global Political Economy: Understanding the International Economic order*, Princeton: Princeton University Press.
- Grauvogel, J & Von Soest, C, (2014), "Claims to Legitimacy Count: Why Sanctions Fail to Instigate Democratisation in Authoritarian Regimes", *European Journal of Political Research*, Vol. 53, No. 4, <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12065>.
- Hassani, P., Bagheri Dana, E., & Rabbani Khah, M, (2025), "The Lawfare of the United States against Iran and Russia: A Comparative Study of Sanctions", *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, Vol. 7, No. 2.

- Hufbauer, G. C., Schott, J. J., Elliott, K. A & Oegg, B, (2007), *Economic Sanctions Reconsidered* (3rd ed.), Washington: Peterson Institute for International Economics.
- International Monetary Fund (IMF), (2023), “World Economic Outlook Database”, Retrieved from <https://www.imf.org>.
- Katzman, K, (2020), “Iran Sanctions”, Washington Congressional Research Service Report RS20871.
- Keohane, R. O & Nye, J. S, (2012), *Power and Interdependence* (4th ed.), London: Longman.
- Kirkham, K, (2022), *The Political Economy of Sanctions: Resilience and Transformation in Russia and Iran*, London: Palgrave Macmillan.
- Korhonen, Iikka; Simola, Heli; Solanko, Laura, (2018), *Sanctions, Counter-sanctions and Russia: Effects on Economy, Trade and Finance* (No. 4/2018), BOFIT Policy Brief, No. 4/2018: [https:// www.econstor. eu/bitstream/10419/251676/1/bpb1804.pdf](https://www.econstor.eu/bitstream/10419/251676/1/bpb1804.pdf).
- Kozhanov, N. A, (2022), “Iran’s Economy under Sanctions: Two Levels of Impact”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 4.
- Latouche, M. A, (2024), “Cuba and Venezuela: Revolutionary Confluence and Utopia in the Twenty-First Century”, in *Cuba in the Multipolar World order*, Retrieved from [https:// link. springer. com/ chapter/10.1007/978-3-031-70676-9_6](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-70676-9_6).
- LeoGrande, W. M, (2020), *Engagement and Estrangement: Lessons from Obama’s Cuba Policy*, Latin American Politics and Society, Vol. 62, No. 2.
- Macrotrends, (2024), “Economic Indicators by Country”, Retrieved from: <https://www.macrotrends.net.charts.economy>.
- Monaldi, Francisco, Hernández, Igor & La Rosa, José. (2020), “The Collapse of the Venezuelan Oil Industry; The Role of Above-Ground Risks Limiting FDI”, Working Paper, *Energy Policy*, 144, 111118. https://www.bakerinstitute.org/sites/default/files/2020-02/import/fdi-monaldi-venezuela_uSQ8FHh.pdf.
- Nephew, R, (2017), *The Art of Sanctions: A View from the Field*, New York: Columbia University Press.

- Olsson, L., Jerneck, A., Thoren, H., Persson, J & O'Byrne, D, (2015), "Why Resilience is Unappealing to Social Science: Theoretical and Empirical Investigations of the Scientific Use of Resilience", *Science Advances*, 22 May 2015, Vol. 1, Issue 4, DOI: 10.1126/ sciadv. 1400217.
- Oryani, Bahareh, Asgari, Heshmatullah, Moridian, Ali, Nasrollahi, Vahid Reza & Rezania, Shahabaddin, (2024), "Reshaping Energy Horizon of Iran: Investigating Economic Sanctions, Export Diversification, and Environmental Resilience", *Environ Sci Pollut Res* 31, [https:// doi.org/ 10.1007/s11356-024-33671-6](https://doi.org/10.1007/s11356-024-33671-6).
- Pellet, A & Miron, A, (2013), "Sanctions", in R. Wolfrum (Ed.), *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, London: Oxford University Press.
- Pérez-López, J. F, (2019), "Cuba's Economic Reintegration", *Georgetown Journal of International Affairs*, Vol. 20, No. 1.
- Ranjkeshan, A, (2023), An Empirical Analysis of the Economic Effects of Sanctions: A Case Study of Iran and Russia, Master's Thesis, Lund: Lund University.
- Rodríguez, F, (2022), "Sanctions, Economic Statecraft, and Venezuela's Crisis", *Fourth Freedom Forum*, Retrieved from: [https:// sanctionsandsecurity. org/wp- content/ uploads/ 2022/01/ January- 2022- Venezuela- Case_ Rodriguez.pdf](https://sanctionsandsecurity.org/wp-content/uploads/2022/01/January-2022-Venezuela-Case_Rodriguez.pdf).
- Ruys, T, (2016), "Sanctions, Retorsions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework", *Research Handbook on UN Sanctions and International Law* (Edward Elgar Publishing)(2016).
- Sagioglu, A, (2024), "Economic Sanctions and International Marketing: Strategic Adaptation Models and Practices of Companies", *Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, No. 2.
- Sokolshchik, L. M, (2024), "US Sanctions Policy towards Latin America: Cases of Cuba, Venezuela, and Nicaragua", *Science Journal of Volgograd State University*, Vol. 29, No. 1.
- Šturma, (2024), "The Notion of "Sanctions" and "Countermeasures", In *International sanctions and Human Rights*, Retrieved from [https:// www. springerprofessional.de/en/introduction/50376214](https://www.springerprofessional.de/en/introduction/50376214).

- Tokatlian, J. G, (2021), "Sanctions and Sovereignty in Latin America", *Latin American Policy*, Vol. 12, No. 2.
- Trading Economics, (2024), "Country Economic Indicators", Retrieved from <https://tradingeconomics.com>.
- United Nations Statistics Division (UN Data), (2023), "National Accounts and Economic Indicators", Retrieved from <https://unstats.un.org>.
- Weisbrot, M & Sachs, J, (2019), "Economic Sanctions as Collective Punishment: The Case of Venezuela", *Center for Economic and Policy Research*, 1-27, <https://cepr.net/images/stories/reports/venezuela-sanctions-2019-04.pdf>.
- Yang, Yueyi, (2025), "Analysis of Categories and Effects of Countermeasures in International Law", *US-China Law Review*, April 2025, Vol. 22, No. 4, 183-197 doi:10.17265/1548-6605/2025.04.003.

Data Bases

- FocusEconomics, (2024), <https://www.focus-economics.com/countries/> org Last Accessed: 2025 November 18.
- Macrotrends, The Long Term Perspective on Markets, <https://www.macrotrends.net>.
- Worldbank, <https://data.worldbank.org> Last Accessed: 2025 November 18.
- World Bank, (2024), World Development Indicators, Retrieved from: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> org Last Accessed: 2025 November 18.

In Persian

- Aghaei, Majid, Rezagholizadeh, Mahdiah & Mohammadrezaei, Majid, (2018), "Impact of Economic and Commercial Sanctions on Iran's Trade Relations and Their Major Trading Partners", *Strategic Studies of Public Policy*, Vol. 8, No. 28.
- Avarideh, Malik, Bagheri Dolatabadi, Ali, Hosseini, Seyed Aqil & Dehbanipour, Reza, (2023), "Comparing Effects of US Sanctions against

Iran and Venezuela during Donald Trump's Presidency and Analyzing Economic Impacts", *International Political Economy Studies*, Vol. 6, No. 1. [In Persian] 10/22126/ipes.2023.8714.1542.

- Derakhshan, Moteza & Toghyani, Mehdi, (2014), "Analysis of the Factors of Impact of Economic Sanctions on Iran and Solutions to Cope with It", *Rahbord Scientific Quarterly*, Vol. 23, No. 4, 20.1001. 1. 10283102. 1393.23.4.3.5. [In Persian]
- Rizwi, Seyed Abdullah & Pirani, Shahra, (2021), "A Study of Venezuelan Oil Trade Sanctions Strategies and Policies and Its Comparison with Iranian Strategies", *Economic Strategy Quarterly*, Vol. 8, No. 29, doi: 10.22034/rahbord.2025.496371.1764. [In Persian]
- Valadabadi, Mohammad Mojtaba, Gholamnia, Hadi & Hazrati Razlighi, Mohammad Amin, (202), "Scenarios for Importing Gas from Russia within the Framework of Energy Diplomacy", *Rahbord Scientific Quarterly*, Vol. 34, No. 1, [https:// doi. org/ 10.22034/ rahbord. 2025. 496371.1764](https://doi.org/10.22034/rahbord.2025.496371.1764). [In Persian]

استناد به این مقاله: دلیرپور، پرویز و نصرافیهانی، محسن، (۱۴۰۵)، «تحریم‌های بین‌المللی و راهبردهای مقابله: مطالعه مقایسه‌ای تجربه ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا ۲۰۲۵-۱۹۹۵»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۲۸، شماره ۵۷، ۲۸۵-۳۲۴.

Doi: 10.22054/QPSS.2026.88470.3677

Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License